

Az ottoman birodalom agrárviszonyai.¹⁾

Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1910. évi január hó 14-én tartott ülésén felolvasta: BÁLINT IMRE.

Törökország mezőgazdasági és birtokpolitikai állapotát, múltját és fejlődésének irányzatát alig lehet mindazokból a nézőpontokból tárgyalni, mint a nyugateurópai államok agrárviszonyait. Az oszmán birodalomban agrárstatisztika nincs, a kataszteri fölvételek is olyan durványosak, hogy azokból még akkor is alig lehetne következtetéseket vonni, ha hozzáértő kéz által országos adatokba összeállítva, hozzáférhetőek volnának; de ez . adatok bármily kezdetleges feldolgozása is hiányzik. Maga a népszámlálás is becslésen alapul, állatszámlálás egyáltalán nincs, s az állatállományra, a mezőgazdasági termelésre és egyéb a mezőgazdasági állapot tekintetében szóba jöhető adatra nézve csak egyes állampénzügyi adatokból következtethetünk. Ámde maga az állami költségvetés is csak új keletű intézmény Törökországban, mert a régi kormányzati rendszer mellett komoly költségvetésről szó sem lehetett. Csaknem egy évtizedre nyúló törökországi tartózkodásom alatt elvont tapasztalataimat statisztikai anyaggal alig támogathatom s megbízhatóknak csak a török államadósságok ellenőrzésére és kezelésére hivatott nemzetközi bizottság, valamint a vasúttársaságok adatait tartom, ezek pedig részben helyi szempontból, részben a statisztikai anyag tárgyának nem megfelelően vétettek fel. Remélhető, hogy a három éve fennálló új alkotmányos kormányzat mely a cultura minden terén már is nagyot lendített Törökország elmaradt állapotain, a statisztika hiányait is pótolni fogja, egyelőre azonban nagyobbára becslésekkel állunk szemben s

¹⁾ A felolvasás második részét, mely Bosznia és Hercegovina agrárviszonyait ismerteti, a Szemle következő számában közöljük.

e becslések annál kevésbé megbízhatók, mert a keleti népeknek a számok iránt nincs kellő érzékük és közmondásos, hogy Törökországban a kétszer-kettő sem négy, hanem csak körülbelül négy. Ezenkívül a török agrárius népesség még ma is merőben naturálgazdaságot folytat; a pénz értékével alig van tisztában s a *pénz* nála: árú; a török nem azt mondja, hogy a földje vagy termése ennyit ér, hanem azt, hogy a pénz ennyi juhot vagy földet ér. Mindez eléggé megnehezíti a viszonyok tárgyias ismertetését, mindazonáltal megkísértem világos képét adni a mai gazdasági állapotnak, szokásjogi és codifikált joganyagának s mindazoknak az agrárkérdéseknek, amelyek egy primitív gazdasági fejlődöttségű ország gazdaságára alkalmazhatók.

A törökországi földbirtokrendszer mai állapota nem területiális hagyományokon alapul, hanem tisztán a török faj beáramlásának s a népesség subjectív sajátosságának körülményeiből alakult ki és maradt fenn kezdettől fogva máig csaknem változatlan egyformaságban.

A mai ázsiai Törökországban, tehát azon a területen, amelyet ethnografiai szempontból a török birodalom törzsének és gerincének kell tartanunk, évezredekkel ezelőtt modern fogalmak szerint tökéletes agrárintézményeket, gazdasági árú- és hitelforgalmi viszonyokat találunk. Jóllehet a régi mesopotámiai agrárállapotokról és intézményekről máig is alig tudunk életteljes képét adni, mindazokból, amiket az ékírásos emlékekből s nevezetesen az e tekintetben bő adatokat tartalmazó Hammurabbi Codexből tudunk, a gazdasági kérdések jogi és forgalmi szempontból egyaránt a fejlődés magas fokára következtethetünk. A régi Babyloniában úgyszólván capitilistikus gazdasági élet szigorú kötelmi jog, később pénzgazdaság volt. A héberék már a bérletet és a mezőgazdasági munkát ismerik. A régi görögök a világpiaczi conjunkturákkal számolva piaczi termelést úznek s földmivelésük eszközei bár nem tökéletesebbek a mai török mezőgazdasági szerszámoknál, de nem is tökéletlenebbek, sőt a föld trágyázását már Homeros is ismeri, holott a mai török földműves, ha hallott is róla, nem gyakorolja. Az ókori görög, majd a római uralom más közjogi és gazdaságszervezeti alapon, de világgazdasági politikát csinált magasfokú pénzgazdasági vonatkozásokkal s mondhat-

juk, hogy úgy Ázsiai-Törökországban, mint Macedóniában már az ókor sokkal tökéletesebb és magasabb fejlődési fokon álló agrárviszonyok közt élt, mint aminőnek Törökország agrár-gazdaságát csaknem napjainkig is láttuk.

A mai török agrár állapot gyökere nem is a török hódítás idején itt talált viszonyokból táplálkozik. A törökök hódító útjaikban rendszerint épségben hagyták a meghódított tartományok közigazgatási jogi és gazdasági berendezéseit, de azokat nem igen sajátították el. Maga a középkori török földbirtokrendszer sem az akkori európai feudalizmus átvétele, vagy utánzása, jóllehet azzal sok lényegbeli hasonlatosságot mutat, hanem a hódító török félhold saját berendezkedése, mely a hódító nép fajbeli tulajdonságaiban és a hódítás ideiglenes, katonai megszállászerű jellegében gyökerezett. Mindazonáltal a közénkori birtokrendszer főjellemvonásaiban a törököknél is egész 1839-ig feudalistikus, azzal a jelentékeny különbséggel, hogy míg a középkorban, sőt egész a tizenharmadik század végéig az európai nagy nemzetek az akkori cultura minden eszközével azon voltak, hogy a saját nemzetiségű és vallású parasztságot lehetőleg elnyomatásban tartsák s tőlük minden politika, socialis és emberi jogot megvonjanak, addig az izlam joga merő demokrata jog volt, mint aminőnek mai napig is megmaradt.

De a török feudalizmus voltaképpen a hódító kalifa gazdasági politikáján alapult. Az izlám földbirtokelméletének sarkpontja az, hogy minden elfoglalt pogányföld a kalifáé, mint Allah földi helytartójaé. Innen van a földbirtok egyik nemének mai elnevezése is: Erazi mirije, vagyis az Emir birtoka. De a hódító törökség bizonyos adókötelezettség mellett a pogány lakosság kezein hagyta a ház- és földbirtokokat; ezek szabadbirtokok (mulk) maradtak; kegyes alapítványokat tett (vakuf) és a köztereket, utakat természetesen közbirtoknak hagyta, s nem tartotta a kalifa magántulajdonának.

Természetes, hogy az erazi mirije földek megműveléséről sem a kalifa gondoskodott, hanem azokat katonáinak adományozta, vagy egyházi javakul kötötte le. A katonák és egyházi alapok hadi hűbérekül bírták a birtokokat, amelyek után a hűbérúrnak vagy bérlőjének tized, eladási illeték, örökösödési illeték stb. járt. Vagyis valóságos hűbéri megkötöttség alá

kerültek ez idegen hódított birtokok. E katonai szolgálatra és katonaszolgáltatásra kötelező hűbértokok¹⁾ voltaképpen csak *életfogytiglan szóló* adományok voltak és pedig túlnyomó részt a janicsárok kezében. A janicsárok tudvalevőleg a meghódított keresztény népesség gyermekadójából recrutálódtak. A hódított tartományok ugyanis csak úgy, mint birtokaik után, emberlétszámuk után is adót fizettek, s a szultán megbízottai minden négy évben sorra látogatták a meghódított keresztény falvakat s a hattól egész kilencz éves fiúgyermek egyötöd részét magukkal vitték. E gyermekeket mint a szultán rabszolgáit muzulmánoknak nevelték és túlnyomó részben katonai szolgálatra használták, a 165 janicsár századba osztva be őket. A janicsároknak nem volt szabad megházasodniuk, s így birtokaik nem is öröklődtek. De e vallásos katonai rend kezdetleges alkotmánya csak körülbelül egy századdal élte túl Konstantinápoly elfoglalásának idejét, s az első változtatás, amely a rend fennállását aláasta, az volt, hogy a janicsároknak megengedték a házasságot, a második az, hogy a janicsárok gyermekeiket is besoroztathatták a janicsársapatokba, s a harmadik az, hogy más mozlim polgár is beléphetett a janicsárok közé.

Ezek a változások, amelyek különben az egész janicsárrendszer bukására vezettek, mert a janicsárok lassankint kivonták magukat a háborúból és kiváltságaikra támaszkodva a főváros turbulens és zsarnokoskodó elemeivé lettek, birtokpolitikái vonatkozásokkal bírnak. Nevezetesen az életfogytiglanra adományozott hűbértokokat elkezdték a gyermekekre átörökíteni.

Ez azonban nem mindig ment egész egyszerűen s ily esetekben a janicsárok a kegyes adományok ürügyéhez folyamodtak. Nevezetesen az életfogytiglan bírható janicsár hűbértokát névleg a mohamedán egyháznak adományozta (vakf-birtok), az egyház pedig ezzel szemben elismerte az adományozónak és örököseinek haszonélvezeti, illetve bírlalási jogát. Ez az eljárás magyarázza meg a holtkézi birtokoknak még mai, napig is óriási számát és kiterjedését, s különösen azt,

¹⁾ Ily adományozások már idővel Konstantinápoly elfoglalása előtt is történtek, is az első ily adomány állítólag még a Szeldzsuk dynastia (11-12. század) idejéből való.

hogy éppen a keresztény raj ah tartományokban, például Macedóniában oly nagy hányada a művelés alatt álló földnek a holtkézi birtok.

Egyszersmind ugyancsak a janicsárok házassági joga s az, hogy a megházasodott janicsárok lassankint Konstantinápolyban tartózkodó hűbérurakká vedlettek át, a hűbérbirtokok adományozására is tágítólag hatott, mert a szultánok kezdtek hűbérbirtokokat adni nem katonai érdemekért, hanem udvari kegyből is. E birtokok jelentősége a régi és örökösévé vált janicsár birtokokkal hasonló elbírálás alá tartozik és hasonló fejlődésen ment át.

E fejtegetésekből már is kitűnik, hogyan keletkezett hadijogon a török földbirtok öt osztálya, nevezetesen a *mirie*, vagyis állami (kalifa) birtok (azelőtt hűbérbirtok), a *mulk*, szabadbirtok, a *vakuf*, holtkézi vagyis egyházi birtok, a *metruke* közös birtok (utak, terek, közlegelők stb.) és végül az eddig fel nem említett *mewai* birtok, amely res nullius, megmí véletlen, vagy művelhetetlen föld.

Az agrárjog szemponljából két téren kell az anyagot összeszednünk, hogy a török birtokjogi viszonyokról némi képet alkothassunk. Nevezetesen az Ottoman birodalomban két párhuzamos törvényhozási anyag rendelkezik a birtokjogról s mindkettő érvényben van. Az egyik a *vallási törvény* (shériat), a másik a *magánjogi törvény*.

E két törvényanyag egymást bizonyos mértékben kiegészíti: A török birtokjogot évszázadokon át a shériat szabályozta s csak a nagyhatalmak befolyása folytán keletkezett a magánjogi törvényhozás. A kettő összejátszása olyan értelmű, hogy mindazokra a kérdésekre nézve, amelyeket új törvény nem szabályoz, a shériat az irányadó s hogy a magánjognak interpretatióra szoruló rendelkezéseiben a shériatban letett elvek irányadók. Meg kell jegyezni, hogy az ulémak ma is a shériat alapján ítéleznek.

A vallási törvény határozmányai a 1274. ramazán 7-én (1858. ápr. 21.) kelt agrártörvényben vannak codificalva.¹⁾ E törvény 1. §-a szerint Törökországban a föld öt kategóriára oszlik:

¹⁾ GEORGE JOUNG. Corps du Droit Ottoman VI. kötet 45. oldal.

1. A »mulk« vagyis oly ingatlan, amely a tulajdonos feltétlen magántulajdona.

E jogcím történeti származása különféle Mulik földek voltak azok a szabad birtokok, amelyeket a hódító kalifa meghagyott a leigázott birtokos kezében évi tributum fejében. De a szultánok katonáiknak is adtak mulk földeket, s utóbb már adtak és mai napig is adnak nemcsak katonáknak, hanem kegyeltjeiknek, sőt idegenek is.

Már e helyen ki kell emelnem a mulk birtoknak azt a sajátosságát, hogy a mulk birtokosnak az eladásra kerülő szomszédos ingatlanokra egyenlő feltételek mellett mindig előjoga van, ami, ha a török agrárviszonyok capitalistikus alapon állának, nagy latifundiumok képződésére vezethetne.

2. A »miri« köztulajdon, az államtulajdona.

Az ily földek a kormány concessiójával szerezhetők meg. Az ily concessionariusok a császári kézjeggyel (tugra) ellátott birtoklási jogcímet kapnak, amelynek *tapu* a neve. A *tapu* voltaképpen egy előzetes fizetés, amelyet a birtokos a birtokjogért a kincstárba fizet.

3. A »merkufe« (vakuf), holtkézi birtok elidegeníthetetlen. A vakuf birtokok igen különböző osztályokra oszlanak:

a) vannak olyanok, amelyeket már elfoglalásuk idején szent helyek (mecset) vagy közhasznú és közművelődési intézetek (egyetem, könyvtár, iskola, kórház stb.) építésére és fenntartására szántak;

b) a szultánok vagy magánosok kegyes alapítványai jótékony, vagy közhasznú intézmények vagy objectumok fenntartására (kolostor, kút, híd, szegényügy, árvák, tanítók segélyezése, sírhelyek fenntartása, meccai zarándokok támogatása stb.);

e) egyesek által gyermekeik, vagy más taxatív felsorolt rokonaik öröklési jogának fenntartásával adományozott birtokok. (Idegenre nem köthető ki a hagyományozás.) Az ily vakuf birtoknál a jogvélelem az, hogy az minden időkre Allahé, mások szerint a néhai adományozóé marad, s a mindenkori birtokos csak a haszonélvezet jogával élhet. Igen természetes, hogy a vakuf birtok nem adható el, nem adományozható, s így meg sem terhelhető.

A vakuf földek közigazgatási vonatkozásaikban az Erkaif

(Vakuf többszáma) ministerium ügykörébe tartoznak, amely vezetteti a magánszemélyek vakuf-szerű birtokait.

4. *A »metruke«, meghagyott (közhasználatra hagyott) föld.* Ez két osztályra oszlik. Az elsőbe tartoznak a közutak stb., amelyek közhasználatra szolgálnak, a másodikba azok a területek (pl. közlegelők) amelyek egyes községek, vagy járások kerületének közhasználatára vannak.

5. *A »mérat« holt föld.*

Ezek határozatlan és megműveletlen területek, amelyeknek nincs tulajdonosuk, de közhasználatra sincsenek szánva. Mérat terület csak olyan fekvőség lehet, amely bármely községtől legalább annyira fekszik, hogy a rajta elhangzó emberi hang a lakott terület külső határáig nem hatol el, ami körülbelül másfél mértföldet, vagy egy felórai gyalogutat tehet ki. (6. §.)

Megjegyzendő, hogy a holt föld megművelés útján bárki által elfoglalható. Nevezetesen, ha a holt földre valakinek szüksége van, a hatóság engedelmével és a megművelés feltételével elveheti. Ha átvette a földet és három egymásután következő évben meg nem művelte, elveszíti a birtokjogát, ellenben, ha a hatóság megkérdezése és hozzájárulása nélkül megműveli a merat földet, a megművelés ténye által tulajdonjogot szerzett rá, csakhogy kénytelen érte utólag a taput megfizetni, s ezért megkapja az írott concessiót. (103. §.)

E helyen fel kell említenem azt is, hogy nemcsak a holt földek, hanem a miri és vakuf földek is eltulajdoníthatók megművelés útján, ha tíz évig ellenvetés nélkül birtokolta és művelte valaki (elbirtoklás), sőt ha egy miri (állami) földet jog nélkül vagy erőszakkal birtokba vesz és megművel valaki, s utóbb ítélet és hatósági közbenjárás folytán kénytelen a birtokot visszaadni, akkor sem fizet a használat idejéért bért, sem kártérítést a földnek az aratás után való értékcsökkenéseért, feltéve, hogy a jogbitorló az államnak járó adókat rendesen megfizette. (21. §.)

Az a körülmény, hogy mindenütt, ahol ulémák ítélkeznek, rendesen a sheriát törvény az irányadó, a birtokjogi viszonyokba sok bizonytalanságot hoz, mert a sheriát különböző interpretációi a legszélesebb vitáknak adnak anyagot. Gyakorlati gazdasági szempontból azonban legnagyobb hátránya a sheriát gyakorlatnak, hogy az élő szónak nagyobb

hitelt ad, mint az írásnak, amely az uléma szemében csak egyéb bizonyíték híjján bír érvénnyel. Igaz, hogy a török földműves nép túlnyomórészt analfabéta, a nevét még az intelligensebb elem is vésett pecsétnyomóval jegyzi s így az aláírás igen könnyen történhetik hivatatlan kéz által, de viszont kétségtelen, hogy a leghitelesebb írott okirattal rendelkező tisztességes birtokost ki lehet szorítani a földjéről, ha valaki két-három hamis tanúval bizonyítja, hogy a föld az apjáié vagy a nagyapjáié volt.

A világi törvényhozás a *tapu* (tulajdonjog) törvényben van codifikálva, amely 1275 dzsemazi 8-áról (1858 decz. 14) való és összefügg a kataszter ügyével.

Első sorban azzal kell tisztában lennünk, hogy a *Defter-Hané*, vagyis kataszteri hivatal nem teljesen fedi a mi telekkönyvünket. A *Defter-Hané*, amely külön ministerium, nem valóságos telekkönyvi hivatal, ahol minden birtok hivatalosan be van jegyezve és helyrajzilag hitelesen meg van állapítva, hanem csak az ingatlanokkal járó eladási, birtokváltzási, jelzálogi stb. ügyek állami kezelésége. Ismételten felmerült egy valóságos országos telekkönyvi felvétel eszméje, de 1860-ban csak annyira mentek, hogy Konstantinápolyban és Brüsszában készítettek némi kataszteri összeállításokat, 1895-ben, majd 1900-ban újra próbálkoztak, de akkor is papíron maradt a rendelet, úgy hogy ma mintegy ezer telekkönyvi lap van Konstantinápolyban a pecsétek őrének kezelésében, aki egyedül jogosult bármi birtokváltzást bejegyezni s ő is csak császári firmán alapján. A vidéken a telekkönyv még így sincs rendezve, jóllehet erre nézve is számos rendelet jelent meg. A mai helyzet az, hogy egész Törökországban csak a konstantinápolyi *Defter-Hané* van jogosítva birtokváltzásokra és birtokállapotra vonatkozó okiratokat kiszolgáltatni, ami a vidéken a helyi hatóságok útján történik.

A világi törvényhozás főleg a miri és merkufé földekről rendelkezik s megszabja az az administration az adás-vétel és csere módjait olyan formában, hogy nemcsak e földek adás-vétele nem történhetik meg az állami administratió közbejöttével, de még épületek emelése, lerombolása vagy javítása, sőt fák ültetése is az állami beleegyezéstől függ. A törvény kiköti az ily birtokok állandó megművelését s három évi

elhanyagolás vagy a megművelés szándékos elmulasztása a birtoklási jog elvesztésével jár. Ha a birtokos örökös nélkül halna el, a föld üresedésbe (malhul) jön és az államra száll vissza.

Mindezekről külön kell foglalkoznunk a nem muzulmán raják és az idegenek tulajdonjogával.

Törökországban tudvalevőleg nincs területiális jog, hanem a capitulatiók értelmében minden idegen honpolgár a maga hazai törvényeinek joganyaga és gyakorlata szerint saját souverainjeinek joghatósága alá tartozik, amely jogszolgáltatást az egyes hatalmak saját külügyi képviselőik útján gyakorolják. Az idegen alattvalóknak ez az exterritoriális joga az ingatlanokra nem vonatkozik, sőt egész a legújabb időkig jöllehet a capitulatiók az idegen alattvalók szabad iparüzési jogát, a szabad költözködési jogát és egyéb emberi és gazdasági jogait biztosították, ingatlanok vásárlására és bírására való joguk az ilyen állampolgároknak nem volt.

Az 1856. évi párisi congressuson tárgyalták az idegen alattvalók ingatlanszerzési jogát, melyért azonban a török kormány a capitulatiók felfüggesztését kérte cserébe. Ez ugyan nem ment keresztül, de azért a párisi congressus nyomása alatt létrejött Hatt-i-Humajun rendelet 18. §-a mégis megadja ezt a jogot és pedig a következő módon: »Az ingatlan birtok vásárlására, eladására és bírására való jogok minden Ottoman alattvalóra egyenlők, s egyszersmind az idegen alattvalóknak is meg van engedve ingatlanokat bírni azzal a feltétellel, hogy e tekintetben az Ottoman törvényeknek és a helyi hatóságok szabályzatainak alávetik magukat s ugyanolyan illetekeket fizetnek, mint az indigén lakosság.«

A Hatt-i-Humajun e rendelkezése csak elvi jelentőségű, a gyakorlati feltételeket még csak az 1867. jun. 16-iki (1284. szept. 13.) Irádé határozta meg, e rendelet végrehajtását pedig 1868-ban kezdték meg.

Ez új állapotot azonban egész napjainkig nem nagyon használták ki az idegenek, mert birtokjogi dolgokban a fentiek szerint nem támaszkodhattak a consuli bírásokra és sem az Ottoman közigazgatásnak, jognak és igazság szolgáltatásnak útvesztőiben nem érezték magukat biztonságban, sem pedig a birtokadók kiszabását méltányosnak nem tartották.

Szükséges volna hosszabban kitérni az Ottoman öröklési rendre is, de ez oly bonyolult és annyi törvényértelmezésnek ad helyet, hogy az egész kérdéssel érdemlegesen foglalkozni ez értekezés keretében alig lehet és alig is érdemes. Mindenesetre előre kell bocsátanunk, hogy a fentiek szerint az idegen alattvalók öröklési joga is az Ottoman jog szerint van, de egy különös distinctióval terhelve. Nevezetesen az imént idézett 1867. jan. 16-iki törvény 4. §-a megengedi ugyan az idegeneknek a szabad birtokokról való adományozó, vagy végrendeleti rendelkezést, a nem szabad birtokoknál pedig az Ottoman törvény rendelkezései alá helyezi őket, ellenben muzulmánoktól nem örökölhet ingatlant az idegen, mert a shériat-törvény és annak alapján egy 1876-ból való államtanácsi határozat tiltja.

Az Ottoman törvény szerint az a jogi vélelem áll fenn, hogy a birtok mindaddig az elhunyt tulajdona, míg a hagyatékából kifizették először az elhunyt temetkezési költségét, másodsor a hitelezők követelését, harmadszor a legatiókat és; végül az örökösöket, akik maguk is három osztályba soroztattak.

Egyebekben az Ottoman törvény az örökösödés dolgában külön elbánásban részesíti a szabad birtokokat (mulk) az állami birtokot (mirie) és a holtközi birtokokat (vakuf.)

1. Mulc. Örökölhet a túlélő, (Az Ottoman törvény nem ismer helyettesítést. Ha valaki előbb halt el, mint az örök-hagyó, nem örökölhet.) De muzulmán után csak muzulmán, raja után csak raja, idegen után csak idegen örökölhet, az is csak, ha nem méltatlan rá. (Pl. gyilkos stb. nem örökölhet.) Az Ottoman örökösödési jog alapja a végrendelet nélküli örökösödés. A végrendelező vagyonának csak egy harmadáról rendelkezhetik szabadon; ennél többről csak abban az esetben rendelkezhetik, ha törvényes örökösök nélkül hal el, vagy ha az örökösök az örök-hagyó halála után beleegyeznek. De az egyharmad nem hagyható a törvényes örökösök egyikére sem.

Egyebekben az örökösödés rendjéről maga a Koran intézkedik. Az erre vonatkozó rendelkezések a IV. szakasz 12—15. verseiben vannak. Ezek szerint az osztály $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{2}{3}$ $\frac{1}{3}$ és $\frac{1}{6}$ arány szerint történik.

Nevezetesen a temetkezési költségek, az adósságok és a

legatiók kifizetése után, de egyetemes örökös kielégítése előtt kifizetik az örökösöket a Koránban jelzett arány szerint a következő sorrendben: 1. férj vagy feleség, 2. az apa, 3. az anya, 4. apai nagyapa, 5. apai nagyanya, 6. anyai nagyanya, 7. a leány, 8. a fiú leánya, 9. a férfi testvér, 10-13. nővéreket. Ha az arányszámok összege meghaladja a rendelkezésre lévő egységet arányos *reductiónak* van helye.

Azután kapja a részét az egyetemes örökös és pedig ilyen sorrendben: a fiú, unoka, dédunoka (mind fiú fiútól); az apa, apai nagyapa és apai dédapa; egyenes le- vagy felmenő férfiág híjján egyenes oldal férfi ág; egyenes oldal férfiág híjján nem egyenes oldal férfiág. Ezek után jön a lemenő női ág, az egyenes oldal női ág, a nem egyenes oldal női ág.

Végül ha az itt felsoroltakból semmiféle örökös nem akadna, akkor következnek a női ág egyéb vérrokonai.

Mind e rokonság örökösödési rendje és aránya, azzal az ezerféle eshetőséggel *complicálva*, amely a többnejűségből keletkezik, a legcsodálatosabb összevisszaságot eredményezi úgy, hogy örökjogi kérdésekben a legritkább ügyvéd vagy bíró ismeri ki magát s ehhez képest egyik is, másik is ügy csavarja a törvényt, ahogy akarja. Egy elvet azonban mégis kétségtelenül fel kell jegyeznünk, nevezetesen azt, hogy egy férfi mindig két nőt számít. Ez az elv a török *jurisdictionban* következetesen keresztül van *vive s* nemcsak az örökösödésnél érvényesül, hanem például két nő tanúságtétele is csak egy férfivel ér fel s ehhez képest esküt is két nőnek egyszerre kell tennie, hogy egy férfi esküjével egyenlő értékű legyen.

2. *Mirié*. Az állami birtokok bírlalási joga a következő sorrendben és egyenlő osztály szerint öröklődik:

Az elhalt fiai és leányai; ha nincsenek, az unokák; az apa és anya, ha nincsen, a férfi testvérek; ha nincs, a nőtestvérek; ha az sincs, a férfi féltestvérek; ha az sincs, a nő féltestvérek és végül ha ilyen sincs, a túlélő házaspár. Ha e fokok közül valamelyik meg van, a következő fokokat kizárja.

3. *Vakuf*. A holtkézi birtokok bírlalási jogát első sorban a gyermekek (fiú és leány) egyenlő részben, ha ilyen nincs, az unokák, majd az apa és anya, testvérek és végül a túlélő házastárs.

Amint ebből a vázlatos ismertetésből is kitetszik, a török törvény nem ismer olyan rendelkezést, mely a birtok feldarabolásának bármily mérvű vagy irányú megkötését idézné elő, sőt közvetlen oka a birtok örökösödés útján való eltörpülésének, melynek a törvény semmiféle gátat nem állít.

És ezzel a ponttal kapcsolatban mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy a földbirtok érdekében semmi olyan törvényes vagy társadalmi intézmény nem áll fenn, amely a birtokfeldarabolást bármily módon korlátozná.

A birtok tagozódás szempontjából van ugyan egynéhány törvényes intézkedés és jogszokás, amelyek jelentősége el nem vitatható, de a jogok inkább a birtokdarabok növelésére vezetnek, illetve jobban mondva vezethetnének, de a birtokok egy kézben tartására, vagy a törpe vagy parasztbirtok védelmére törvényes intézkedés nincs.

A jogi elvek között elsőnek azokat a retractiós jogokat kell felemlítenünk, amelyek a szomszédos telek birtokosának elővételi jogot adnak a telek szabadkézből vagy árverésen való eladása esetén. Ez a jog kétségkívül minden nyugati államban latifundiumok képződésére vezetne, Törökországban azonban egyrészt az egymást váltogató telkek különböző birtokjogi, természete (mulk, miri, vakufj, másrészt és főleg a capitalistikus gazdálkodás, úgyszólván, teljes hiánya, s harmadszor a munkásviszonyok primitív volta, nevezetesen a szokásos felesrendszer állja útját a nagybirtokok tömörülésének.

Hasonló jelentősége van annak a törvényes és szokásos jogelvnek is, hogy a három évig megműveletlenül hagyott föld birtokjoga elvész a birtokosra nézve s a föld elhagyott vélelmeztetik s az ezt kiegészítő rendelkezésnek, amely az elhagyott földeknek a megművelés tényével való jogerős elfoglalását megengedi.

Mind e rendelkezéseknek országos gazdasági jelentősége alig van egyrészt a föld értékének csekélysége, másrészt a capitalistikus gazdasági rendszer hiánya, s végül innét csak a munkáskéz hiánya következtében.

Ami már most a földbirtok darabolását, üzemét, az alkalmazott gazdasági rendszereket és a birtok hozamát illeti, a kérdések statisztika teljes hiánya miatt alig tárgyalhatók más, mint becslési alapon és személyes megfigyelések nyomán.

Már a felszínes szemlélőnek szemébe ötlük, hogy az ozmán birodalom termőföldjének nagy része nincs művelés alatt; de, hogy mennyi a bevetett, illetve művelés alatt álló terület, az semmiféle statisztikában nem található meg. Ez adatok megállapítása a törökországi mezőgazdasági viszonyok mellett igen nehéz is volna, mert roppant kiterjedésű elhagyott földek is vannak, amelyeket nomád törzsek időről-időre megszállnak, kedvező időben bevetnek s a termés learatása után tovább vonulnak.

Ami a termőföld birtokviszonyainak jellegét illeti, erre nézve is csak hozzávetőleg állapítható meg, hogy annak csak mintegy negyedrésze szabad birtok (mulk), háromnegyed része pedig állami és holtkézi, kötött birtok.

E birtokok tagoltságának főjellege az, hogy a szabad birtokok rendszeren kis vagy törpebirtokok, az állami és holtkézi birtokok ellenben óriási complexumok, ami a dolog természetében rejlik, mert a birtokelhagyások és az örökösödés révén való visszazállás nagyjára az állami birtokok területét növeli, másrészt a holtkézi birtokok integritása jobban meg lévén védve, mint a szabad birtoké, területe nem fogyhat, ellenben a kegyes adományok, amelyek a birtokjog és örökösödés biztosítása szempontjából olykor az adományozó önértékéből származó formai üzlet, egyre növelik a holtkézi birtokok terjedelmei

Ezek az állami és holtkézi birtokcomplexumok nagy bér-lők kezében vannak. A földbérlő, aki egy egész kis birodalmat bérel apró parcellákba osztja a bérleti földet, az így keletkezett kis bérleteket szerszámmal és haszonállatállomány-nal látja el és felesrendszer szerint kis parasztcsaládoknak adja bérbe. Miután bérmunkások nem igen dolgoznak Törökországban, a parcellák nagysága a család kiterjedtségétől s nevezetesen attól függ, hogy a család mily nagyságú földet képes megművelni s biztosíthatja-e belőle megélhetését. A birtoknak saját üzemben tartása épp a munkáskéz csaknem teljes hiánya miatt a legritkább esetek közé tartozik.

Általában azt a tapasztalati ténytet állapíthatjuk meg, hogy az 50 hektáron alul levő birtokokat a család műveli meg. Az 50-200 hektár területű földeket is a család tartja üzemben, de már idegen segítséggel, ami alatt azonban nem szer-

ződött béreseket kell érteni, hanem kisebb birtokú parasztcsaládok részmunkáját, vagy nomád családok esetről-esetre való munkavállalását. A 200 hektáron felüli birtokok mindig bérlő kezében vannak és csaknem kivétel nélkül parcellázatnak.

Ha már most tekintetbe vesszük a török földműves igénytelenségét, mely a minálunk szinte elképzelhetetlenül szegényes megélhetési feltételekkel elégszik meg, másrészt azt, hogy a török faji lustaságánál fogva nem igen dolgozik többet, mint amennyit éppen megélhetéseért dolgoznia kell, továbbá a szomorú közigazgatási és adózási viszonyokat, amelyeknél még súlyosabb az, hogy a közigazgatási közegek és adóbérlők visszaélései szinte szokásjogi jelleget vettek fel, s így a szorgalmas és törekvő gazda inkább ki van téve a zsarolásnak és igazságtalan elbánásnak, mint a szegény, természetesen fogjuk látni, hogy e parcellák valósággal törpebirtokok, melyek a család megélhetésére éppen csak elegendők, s amelyek a Törökországban még mindig használatos bibliai emlékü primitív eszközökkel éppen hogy megmunkálhatók. Például Szíriában a török parasztság háromnegyed része törpebirtokos; ennek a birtoka inkább földszáv, olykor csak 2 méter, de ritkán több, mint 6 méter széles és 100-1.000 méter hosszú.

Hogy ily körülmények között belterjes gazdálkodásról szó sem lehet, az csak természetes. De a birtokviszonyokon kívül még más okok is vannak, amelyek az okszerű gazdálkodásnak útját állják.

Alagaaz éghajlati Törökország legtöbb vidékén kedvezőtlen a mezőgazdaság belterjes művelésére. A hajdanában erdős vidékek faállományát évszázadok alatt csaknem teljesen kiirtották, s a török pásztor ma is levágja a fiatal fát, hogy legelő állatai lerághassák a rügyeket. A faállomáynak egész országterületeken való teljes hiánya a lecsapódást kedvezőtlené teszi, s némely vidéken a nagy szárazság mellett alig lehet belterjes gazdálkodásról szó. Alagsövezésre és egyéb hasonló beruházásokra a bizonytalan birtok- és örökösödési viszonyok, a munkáskéz hiánya és a közlekedési viszonyok kezdetleges állapota miatt alig lehet gondolni. Igaz, hogy a régi Mezopotániában a hajdani virágzó mezőgazdaság vissza-

állítása céljából már évtizedek óta terveznek nagyméretű csatornázást, de valósággal nagy jelentőséget még akkor is alig tulajdoníthatunk e tervnek, ha csakugyan meg is valósítják. A zemjai vilajet vízzel való ellátását három évvel ezelőtt vette kezébe a kormány. Ez az anatóliai vasúttársaság által előlegezett 800.000 Lt. költséggel megépítteti az öntöző munkálatokat, amelyeket öt év alatt el kell készíteni. E művelet által 132.500 hektár földet remélnek művelésre alkalmassá tehetni. Az egész vidék canalizálása által azonban 6 millió hektár termőföldet remélhetnek. Kérdéses mindenestre, hogy a most folyamatba levő, csaknem húsz millió koronás vállalkozás alkalmas lesz-e arra, hogy az egyhamar meg nem javítható törvényhozási, közigazgatási és közlekedési viszonyok mellett belterjes gazdálkodás létesüljön Kisázsia szívében, ahol a német telepítések nem igen fognak sikerülni.

Igazán belterjes gazdálkodás ugyanis csak úgy várható, ha a termelésnek megnyitandó földeket modern gazdasági eszközökhöz szokott és tőkeerős földművesek veszik kezükbe. Szíriában ilyen telepítések már történtek, s a kormány külön engedélyével Jaffa és Caifa közelében létesült négy német és kilencz zsidó mezőgazdasági gyarmat jól perosperál. De Kis-Ázsia belsejében igen kérdéses, hogy a telepítés sikerrel fog-e járni, mert még ha feltételezzük is, hogy a német diplomatiának sikerülni fog a telepések kivételes birtok- és közigazgatási viszonyait szabályozni, kérdéses, hogy a kulturátlan és rossz közlekedési viszonyok között lévő területen, melyet a legközelebbi exporthikötőtől 750 kilométert meghaladó vasút és kérdéses mennyiségű rossz közút választ el, érdemessé tehető-e a nagyigényű német parasztságnak, hogy az igénytelen török benszülöttekkel a versenyt felvegye. Ami pedig a boszniai és ruméliai török bevándorlókat, muhadzsirokat illeti, ezek tőke nélküli szegény parasztok, akik ugyan a török maradiság mellett a technikai vívmányok terjesztésének úttörői, mégis gazdaságpolitikai szempontból nagyon is primitív elemek ahhoz, hogy a mezopotámiai termőföldeket régi jelentőségüket megközelítő színvonalra emeljék.

Az okszerű gazdálkodás egyik főakadálya, mint már említettük, a közlekedési utak és eszközök hiánya. A mai állapot szerint Livastól Diarbekirig ezer meg ezer hektár

termőföld áll megműveletlenül. Duckerts belga konzul jelentésében néhány a helyszínén szerzett adatot ad, mely a helyzetet eléggé megvilágítja. E szerint Diarbekirben 5 fillér egy kilogramm jó házikenyér. Mennyi esik ebből a búzára? És mennyi búzát lehet még ezen a minimális áron is helyi fogyasztásra használni? És mégis alig lehet kivitelről szó. Hogy a termés Alexandrettánál vagy Samsunnál a tengerhez jusson, három hetet vesz igénybe lóháton vagy négy hetet teveháton. Ez utóbbi olcsóbb, mégis legalább 1.5 frankba kerül naponta és csak 200-250 kg.-ot vesz fel. Ilyenformán egy tonna gabonának a tengerhez szállítása legalább 180 frank, ami több, mint az árú egész értéke. Livasból Samsunba úgy szállítják a gabonát, hogy a fele a tevehajcsáré. De Meretéből, Diarbekirből vagy Mosszulból már egyáltalán semmit sem lehet kivitelre elszállítani. Ezek a Duckerts adatai, amelyek világot vetnek nemcsak e vidék jelenére, de jövőjére is.

Mindezek mellett már alig jön tekintetbe az észszerű gazdálkodásnak az az akadálya, amely a török lakosság maradiságában rejlik. Kindisztánban ma még egy rúd végére erősített vasszöggel szántanak, sőt néhol egyszerű faekével vasveret nélkül. A faeke a legjobb esetben és csak alkalmas talajban 8-10 cm.-es barázdát húz, az 5-10 cm.-es göröngyök meg sem fordulnak, s a paraszt legtöbbszörre kénytelen az ígás állatoknak olyannyira megerőltető faekeszántást megismételni. Megjegyzendő, hogy némely magot, például árpát, zabot, tavaszi búzát, kölest a felszántatlan földre vetik, s egy gerendát húznak végig a földön, hogy a magot valamiképp betakarják. Boronát, hengert alig ismernek. Az aratás sarlóval gyarlón, a cséplés az ősrégi cséplőtábla (deven) segítségével történik; ez egy elül felhajtott végű szánka, amelynek aljába éles kődarabkák vannak beékelve. Ez a primitív cséplőalkalmatosság, amelyet a 30-40 cm. magasságba felhordott szalmás gabonán lovakkal, öszvérekkel vagy bivalyokkal végigvontatnak, a szalmát is felvagdálja, s így a gabona mielőtt eladásra kerül, ismételt manipulációkon kell, hogy keresztül menjen. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a cséplés, munkabér és ígásállat együtt, hektoliterenként mintegy 1 korona 20 fillérbe kerül, tehát alig olcsóbb, mintha cséplőgéppel tisztára csépelnék a termést.

Ami a földművelés rendszerét illeti, a paraszt csak az ugargazdaságot ismeri. A föld minden második, harmadik évben ugar marad és ilyenkor lefelől szolgál. Az ugar után ősszel feltördelik és bevetik, néhány hétig úgy hagyják, azután újra felszántják a földet. Vetésforgást nem ismernek s búza után búza, árpa után árpa vetés jön. Az ugar föld szűz ereje nem kívánja a trágyát, de ha kívánná, sem trágyáznak, mert munkával jár.

Meg kell jegyeznünk, hogy az itt elmondottak csak a parasztbirtokokról szólnak, mert vannak állami mintagazdaságok is, melyekben már mezőgazdasági gépekkel és eléggé belterjes gazdaságot folytatnak.

Amennyire a munkáskéz hiánya mellett lehetséges, az európai birtokosok is teljesen modern elvek szerint gazdálkodnak, csak hogy ily birtokos még ma csupán Konstantinápoly és Smyrna környékén van egynéhány s a bizonytalan jogviszonyok mellett egyelőre nem is valószínű, hogy európaiak nagyobb tért hódítsanak a mezőgazdasági termelés terén.

A föld ára egyelőre igen csekély s csak a nagy városok körzetében, ahol más kertigazdálkodás is folyik, drágább még a közönséges gabonaföld is. Kisázsia belsejében még bőven akad a megművelés révén elfoglalható föld, ami természetesen az európai földművest nem igen kecsegtetheti, mert az ilyen földnél a birtokjog nagyon vitatható. Konstantinápoly és Smyrna környékén a föld ára 100-400 korona magyar holdanként, európai Törökországban a közlekedési vonalakon szintén elég emelkedett árak vannak, ellenben Kisáziában még a vasúti vonal mentén is lehet 40-50 koronáért egy hold földet kapni, sőt a kisázsiai fensíkon 15-4 koronáért is.

Ami a munkásviszonyokat illeti, ezekről nem kell sok szót vesztegetnünk. Az ozmán birodalom különben is ritka népessége bérmunkára nehezen adja magát. Különösen a muzlim, – és a földművelő nép túlnyomó része az, – büszke hozzá, hogy másnak bérért dolgozzék és sokkal igénytelenebb, mint hogy többet akarjon keresni, mint amennyi egyszerű megélhetéséhez szükséges. A mezőgazdasági munkában, ha a család maga nem képes elvégezni, rendszeren más kisebb birtokú család segít részért. De vannak nomád törzsek is, amelyek sátor alatt bejárják az országot és ugyancsak részért sze-

gödnek el. Ritkább esetben látni rendes fizetésért szerződő és dolgozó bérmunkást, s ezeknek napszáma is igen csekély, az igás ökör használatával együtt mintegy 2-4 korona, a szegényebb vidékeken csak a munkáskéz alig 40-50 fillér felnőtt emberre számítva,

A földbirtok megadóztatása Törökországban az abszolút adótételeket véve alapul, nem volna igen magas, de eddig sajnos a pénzügyi közigazgatás nem volt megbízható s az adótörvények végrehajtására hivatott közegek mélyreható corruptiója a termelő osztályok teljes kizsárolásából táplálkozott, úgy hogy az adóbérlők és beszedők működésének egész tendenciája éppen nem ösztönözte a gazdákat az intenzívebb termelési módok felkarolására, sőt egyes jövedelmező termelési ágak főleg az adóztatás terhe alatt fejlődtek vissza és szűntek meg. A három éve fennálló új, alkotmányos kornak, amely már eddig is a közigazgatás legtöbb terén áldásos hatásúnak mutatkozott, remélhetőleg meg fogja szüntetni az eddigi visszaéléseket.

A fő agráradó a tized, amely természetben rovatik le. A tized jó oldala kezdetleges naturálgazdaság mellett szembeötlő, mert egyrészt megszabadítja a termelőt a termés pénzértételének gondjától, másrészt, s ez a fontosabb, ideálisan simul hozzá a valóságos termés hozamához. A tized hátránya általánosságban az, hogy rossz termés esetén nem marad, vagy alig marad vetőmagnak való a paraszt kezében, mert a tized az egész termés után számítódik, a fogyasztási szükséglet pedig a termés mennyiségétől függetlenül állandó. De a főbaj Törökországban a tized beszedésének módja. Nevezetesen az adószedést a hatóságok rendszeren bérlőknek adják árendába. Ezek kereskedők, akik a paraszttól annyit szednek el tized fejében, amennyi csak telik. A bérlő nyilvános árlejtésen kapja a bérletet, s rendszeren élvezeti részekre osztva kisebb vállalkozóknak adja tovább. A törvény szerint a termést addig nem szabad betakarítani, amíg a tizedet a bérlő ki nem válogatja. Ebből azután nyilvánvalóvá válik a zsárolás legprimitívebb eszköze. A beszedés ugyanis olykor hetekig eltart, s a termelő kénytelen gabonáját esőnek, állatpusztításnak és lopásnak kitenni, míg a bérlő hajlandóságot mutat az átvételre. Természetes, hogy a bérlő, aki maga kereskedő,

azzal nyomja az *árakat* és zsarolja a termelőt, hogy minél tovább kint hagyja a termést, lehetőleg addig, míg a paraszttal az esetleges termésfelesleg árára nézve is a maga szabta árban megtud állapodni. A beszédés úgy történik, hogy minden tíz kazalból a fiscus képviselője vagy a bérlő egyet kiválaszt. Szőlő, borsó, dohány stb.-ből minden tizedik ocka az adó. Meg kell jegyeznünk, hogy Kisázsia belsejében a törzsfőnökök szintén követelnek néha a tizednél is nagyobb adót, s ha a gazda nem fizet, megrabolják vagy felgyűjtják a termését. Azért nem is igen igyekszik a gazda többet termelni, mint amennyi a megélhetéséhez szükséges.

Az agráradók törvényes megállapítás szerint a földadó (emlák) és a tized (ashár vagy üshür).

A földadó 4‰ a föld becsértéke után. Ez összeghez hozzáütnek 5% pótagót közoktatási és 6% pótagót fegyverkezési czélokra. A beszédésért rendszeren külön 2½%-ot számítanak.

A tized, amely pénzben is fizethető, de rendszeren természetben fizetetik, 10%-a a tényleges termés mennyiségének; ehhez hozzáütik a következő pótagókat: 1% a mezőgazdasági bank céljaira, ½% közoktatási czélokra, 0.63% katonai czélokra (1900 óta) és ½% pótagó (1897 óta), vagyis összesen 12.63%.

A vakuf földek, valamint a pledjaz szenthelyek környéke és a civillista földjei adómentesek.

Az agráradókon kívül még állattenyésztési adó (agnám) is van, és pedig juhadó ca 60 fillér fejenkint, ló, ökör, tehén ca 2 kor., számár 60 fillér fejenkint.

A föld jelzálogos megterheléséről Törökországban egyelőre alig lehet szó. Vannak eladósodott gazdák, de eladósodott föld alig van. A török egyházi törvény jelzáloghitelt nem ismer s azért az a gazda, aki földjét meg akarta terhelni, rendszeren ahhoz az expedienshez folyamodott, hogy a föld tulajdonjogáról lemondott a hitelező javára s tőle írást vett, hogy jogaiba visszaléphet, amikor adósságát megfizette. Ámde a korán tiltja a kamatszedést s így e tilalmat is ki kellett játszani olyan formán, hogy a kamatot előre levonták a tőkéből. Az így levont kamat a kölcsöntőkének 15-50%-a volt.

Az újabb világi törvényhozás (1870.) megengedi a jel-

záloghitelt, de csak első helyre. Nevezetesen a hivatalos feljegyzést megelőzőleg megkívánja, hogy a hatóság képviselője és a község öregjei igazolják, hogy a megterhelendő föld sem jelzálogilag megterhelve, sem zárlat alatt nincs. Ennek alapján a szandzsák jogügyi tanácsa engedélyt ad, s a bíróság kiállítja a jelzálogi bekebelezésről szóló bizonyítványt. A jogügyi tanács könyvet tartozik vezetni a jelzálogos bejegyzésekről.

Ez a törvény igen egyszerű szövegben és rendelkezésben, de azért a végrehajtás bonyolultsága és a felek tudatlansága folytán ma is inkább a régi módszer, amely a sheriat kijátszásával jár, van alkalmazásban, s az adós tulajdonjogát önként átruhazza ideiglenesen a hitelezőre.

Ezért azután a legutóbbi időkig egy pénzügyintézet sem foglalkozott jelzálogkölcsonök nyújtásával, s csak napjainkban keletkezett Konstantinápolyban egy jelzálogbank, amelynek üzleti forgalmáról azonban még semmiféle kimutatás nem jelent meg.

Az agrárhitel egy specialis orgánuma Törökországban a Banque Agricole, amely állami intézet, s amelyről már fennebb, az adók körében esett említés. Ez sok jóakarattal és bölcs belátással létesített intézmény, mely azonban a plamidianus korszak rendszertelen és corrupt államgazdasági viszonyai mellett természetesen csak igen kis mértékben teljesítette a tőle várt szolgálatot.

Az intézmény voltaképpen az 1875-ben, sőt néhol már 1868-ban létesített mezőgazdasági alapokból indult ki, amely alapok a szarvasmarhatulajdonos gazdák megadóztatásából táplálkoztak. Az alapok ily kerületi szervezetükben nem prosperáltak, míg 1888-ban meg nem alkották az állami mezőgazdasági bankot, melynek céljaira főleg a tizedhez hozzáütött 1%-os pótdadó szolgál mindaddig, míg az intézet alapítókéje el nem éri a 10 millió török font összeget. Az intézet célja olcsó agrárkölcsonök nyújtása és pedig eladásra alkalmas kézizálog ellen, vagy komoly jótálló garantiája mellett, továbbá a mezőgazdasággal kapcsolatos hitelműveletek lebonyolítása.

Ez agrárbankot megelőző mezőgazdasági alapok 12%-ot, s fokozatosan később 10, majd 9%-ot számítottak. A bank, amelynek az összes nagyobb városokban fiókjai vannak, csak

6%-ot számít, amely kamatlábon felül 3.000 koronát meg nem haladható 1 % kezelési költsége van.

A banknak ez idő szerint mintegy nyolczvan millió korona tőkéje, amelyből mintegy tizenegy millió korona van kiadva apró kölcsönökre. De maga a tőke fictiv, mert a régi rendszer kormányának állandó prédája volt az a pénz s az állampénztár mintegy 25 millió koronával tartozik ez agrár alapnak. Egyebekben az agrárbank jövedelméből gazdasági iskolákat, mintagazdaságokat és egyéb mezőgazdasági intézményeket is támogatnak, sőt ad hoc is szoktak bizonyos általános mezőgazdasági kiadásokat, pl. a sáskairtasét stb. belőle fedezni.

A bank ügykezelése olyan nehézkes, hogy a gazdák többnyire inkább uzsorásokhoz fordulnak pénzért, mint hozzá.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az ozmán birodalom, jóllehet tisztán és kizárólag agrárállam, az agrárius termelés primitív korát éli. Rendszerében feles rendszer, adó elvében természetben szolgáltatott tized, munkáskérdésben a munkáskéz úgyszólván hagyományon alapuló intézményes hiánya, technikájában faeke, jellegében ugargazdálkodás, capitalistikus szempontból naturalgazdaság és uzsora, jogi szempontból egyházi jog és szokásjog, közigazgatási szempontból bizonytalanság és közlekedési szempontból elszigeteltség. Ezekkel a jelszókkal jellemezhetjük a török agrár gazdasági viszonyokat.

A muzulmán igénytelenség mellett ma még kisebb mozgalmakról sem lehet szó. A vámkérdés ki van rekesztve a politikai és gazdasági mozgalmak lehetőségének keretéből, mert a vám egységes 11 %-os érték vám, amelynek bármily megváltoztatása a capitulatiók értelmében az összes nagyhatalmak beleegyezésétől függ. Agrárkérdések felvetésére hiányzik a gazdák együttérzésének politikai tényezője s a kulturális igények hatalmas rugója. Agrár munkáskérdés nincs, mert fizetett földműves munkáskéz alig van.

Az agrár kérdések közül a telepítés kérdése az egyetlen, amely jelentőséggel bír. A balkáni raj ah királyságok és Kréta szigetének muzulmán lakossága tömegesen telepszik le Kisázsia szívében, ahol a kormánytól ingyen telkeket kapnak. Csakhogy egyelőre ez az actió sem igen válik be, mert a földek, ahol letelepszének, nagyobbára terméketlen, használatatlan területek.

A mezőgazdasági termelés fejlesztésében a kormány helyett az anatóliai vasúttársaság jár elől, amely vonalai mentén vetőmagot oszt szét, gépeket kölcsönöz és minden tőle telhető módon támogatja a gazdákat. Mindig kétséges azonban, hogy Anatóliának óriási megműveletlen terméketlen területeivel szemben nagy jelentőségre fog-e szert tenni az a vasúti vonal, amely e területet átszeli, de amelynek két oldalán már egy-egy kilométernyire járhatatlan utak vannak.

Törökország mezőgazdaságának emelésére csak az idegen tőke és vállalkozás betelepődése volna képes jelentősen befolylni. Az pedig még sokáig fog tartani, amíg a cultural és jogviszonyok teljes consolidáltsága s a közlekedési viszonyok megjavulása az idegen tőkét és vállalkozást mezőgazdasági vállalatokra fogja ösztönözni Anatóliában, amelynek legtermékenyebb vidékein termelt gabonája alig bírja meg exportparitásban a 700-800 kilométeres vasúti fuvardíjakat.

A legközelebbi jövőtől mindenesetre sokat várhat Törökország törvényhozási és közigazgatási téren, de a nemzetgazdasági fejlődés általában attól fog függni, vajjon a hagyományos török igénytelenség mikor fog az európai közműveltségi igény önző és telhetetlen vágyának helyet adni.